

Bijela mačka donosi nesreću

Mendeš, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:848112>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Akademija likovnih umjetnosti
Grafički odsjek

B
I
J
E
L
A
N
A

M E N D E Š

A
Č
K
A

D
O
N
O
S

D I P L O M S K I R A D

N
E
S
R
E
Ć
U

Mentor: Red.prof.art. Svjetlan Junaković
Zagreb, Lipanj 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Akademija likovnih umjetnosti
Grafički odsjek

B
I
J
E
L
A
N
A

M
E
N
D
E
Š
A
Č
K
A
A

D
O
N
O
S
D
I
P
L
O
M
S
K
I
R
A
D

N
E
S
R
E
Ć
U

Mentor: Red.prof.art. Svjetlan Junaković
Zagreb, Lipanj 2021.

SADRŽAJ

- 9** UVOD
- 11** NOVI POGLED NA UMJETNOST
- 13** FOTOGRAFIJA
- 15** FILM, METAFORE I SIMBOLI
- 17** KAZALIŠTE, MASKIRANJE I RITUALI
- 22** MODNI DIZAJN
- 24** BIJELA MAČKA DONOSI NESREĆU
- 32** ZAKLJUČAK
- 36** LITERATURA
- 36** IZVORI S INTERNETA
- 37** IZVORI SLIKA

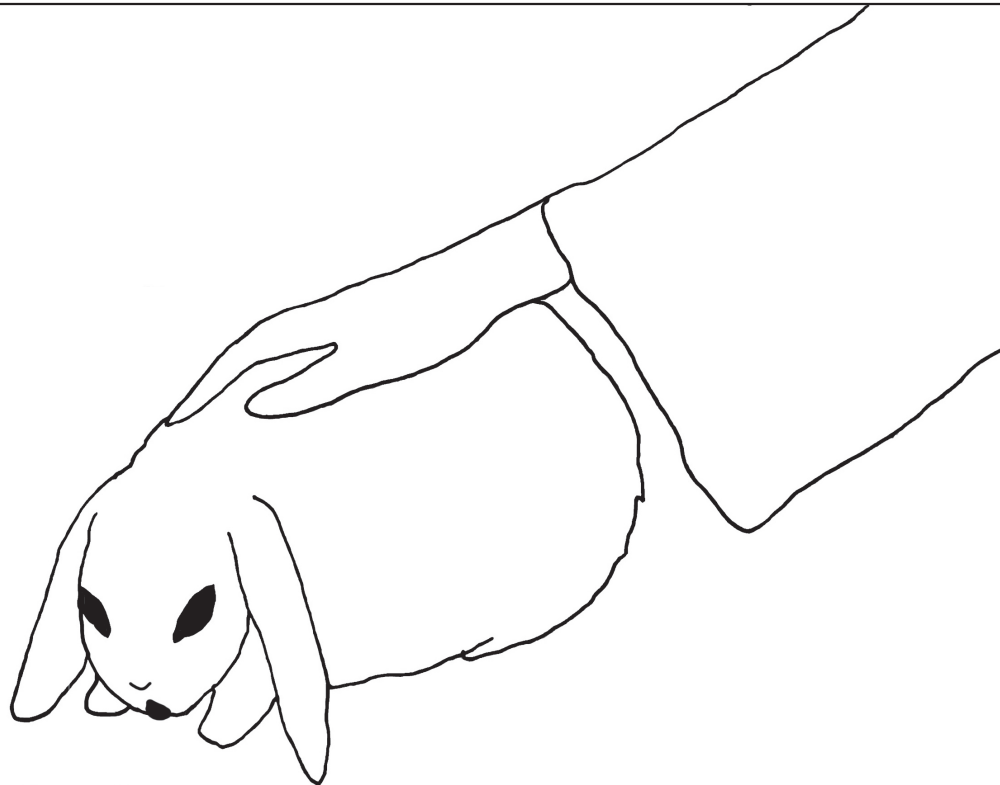

UVOD

Umjetnost se s godinama razvija sve brže i rijetko kad se netko nađe na mjestu gdje nema gotovo nikakvih umjetničkih obilježja, bez obzira radi li se o slikama, glazbi, videu ili arhitekturi. Uvijek se otvara pitanje o tome što se sve svrstava u umjetnost i činjenica da je umjetnost svuda oko nas kao da je neprimjetna. Danas u umjetnost ubrajamo slikarstvo, kiparstvo, arhitekturu, književnost, film, ples i strip. Svaka od tih disciplina nudi svoju listu tehnika i mogućnosti za djelovanje umjetnika. Iz tog se razloga nikada ne bih mogla ograničiti na korištenje samo jedine komponente u ovom oceanu materijala i umjetničkih formi. Smatram da likovni mediji nisu niti jedan manje vrijedniji od drugoga, te da su svi međusobno povezani. Upravo zbog tog zanimanja za nekolicinu likovnih medija sklona sam eksperimentiranju. Moj rad je dokaz znatiželje i ljubavi prema svemu vezanom uz umjetnost u bilo kojem obliku. Što me dovelo do ostvarenja cilja u izradi ovog diplomskog rada koji dotiče elemente više strana umjetnosti, od grubog crteža olovkom do korištenja najnovijih softvera i tehnologije za obradu finalnog produkta i nositeljice ovog projekta, fotografije.

Još od paleolitika postoje dokazi o različitim vrstama umjetnosti, prva su kreativna djela napravljena od kamena i prirodnih pigmenata. Na sličan način je započeo i moj likovni izričaj, bilo je dovoljno imati drvene bojice ili tempere, a podloga je bila sve što se nađe na putu, papir, odjeća, kamenje ili mamin bijeli kuhinjski zid. Nikada se nisam ograničavala u smislu tehnike ili materijala, jer sve što se nađe u prirodi i oko nas može poslužiti kao alat za izradu likovnog djela. U svom se radu bavim tematikom maske s kojom sam se prvi put susrela u ranom djetinjstvu; na onaj dan u godini u kojem vlada općenito preokretanje svakodnevnih pravila i normi, dan maskara u kojem je bilo dopušteno maskiranje individualnog tipičnog identiteta. Običaj koji se slavi posvuda po svijetu na razne načine u kojem su ljudi istovremeno zadovoljili potrebu za slobodom i zabavom. Za vrijeme mog djetinjstva u maske i kostime utrošena su skromna sredstva i upravo to je potaklo moju slobodu i kreativnost. Nikada nisam kupovala gotove kostime i stoga je sve uvijek ovisilo o maštovitosti od same izvedbe kostima do ostvarenja kompletnog vizualnog dojma. Dok sam maskarama prisustvovala uglavnom u ranijem razdoblju života, odrastanjem me neobičnost samog običaja sve više pitala na razmišljanje. Bavim se pitanjem u kojem saznajem gdje je sve prisutan kostim i koja je psihološka potreba za maskiranjem; je li maska predmet prikrivanja i transformiranja identiteta ili ponekad nosi suprotni učinak, otkrivenje?

WHAT JOB CAN YOU DO AS AN ARTIST ?

NOVI POGLED NA UMJETNOST

Još od *Dada* pokreta koji se pojavio u 20. stoljeću umjetnici svojim djelima izražavaju protest i donose veliku promjenu pogleda na umjetnost. Odbacuju sve što je tradicionalno, a mišljenje da bi umjetnost trebala biti lijepa zamjenjuju tezom da je umjetnost umna djelatnost. Počinju koristiti sve netradicionalne materijale, od kolaža, teksta i poezije do zvučnih medija i *ready-made-a*. Marcel Duchamp (1887-1968), svojim je najpoznatijim djelom *Fontana* (1917), to jest pisoar koji je potpisao kao umjetničko djelo pokazao svoju smjelost i provokaciju, te uspio promijeniti čitavu paradigmu umjetnosti. On je tvorac pojma "*ready-made*" koji predstavlja čin umjetnika koji uzima predmet svakodnevne uporabe, oduzima njegovu funkciju i izlaže kao umjetničko djelo. Čin odabira predmeta sam je kreativni čin, oduzimanjem prvotne funkcije predmeta i predstavljanje tog predmeta s naslovom u galeriji, predmetu se daje "nova misao" i novo značenje te ono postaje umjetničko djelo. Umjetnici *ready-madea* tvrde da ideju umjetnosti definira umjetnik, te izazivaju raspravu o tome što je umjetnost, ideja i značenje prikazan kroz određeni mediji ili sama vještina umjetnika?

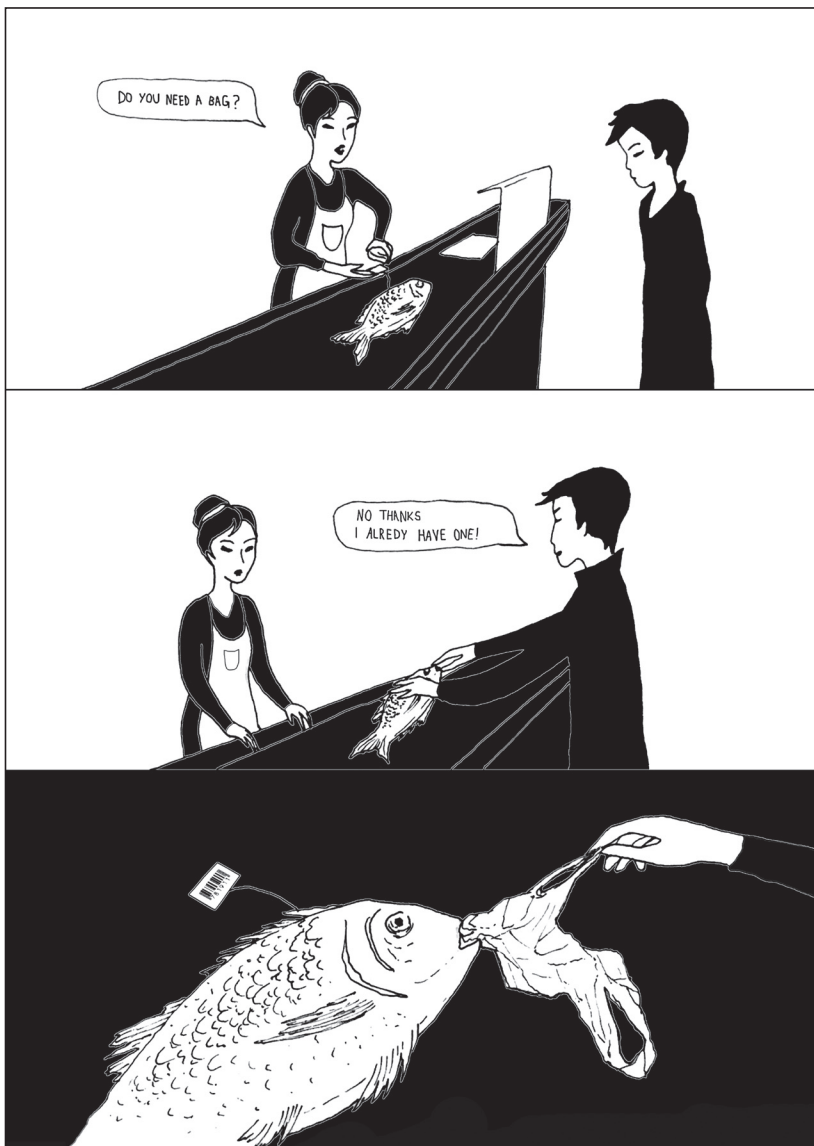

Abortion for breakfast / Ana Mendeš / 2019.

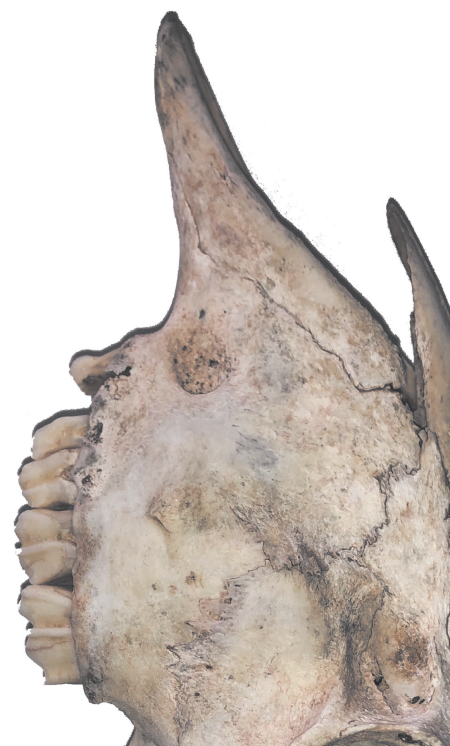
Dadaizam je korijen konceptualne umjetnosti, od tada umjetnička djela ne služe samo za divljenje već potiču na razmišljanje i raspravu. Koncept postaje važniji nego sam materijal djela. Više se ne gleda sam predmet, već i kritika ili ideja koja stoji iza nje. Što umjetniku ujedno pruža širi izbor i otvara nove mogućnosti u odabiru materijala te svega onoga što može koristiti kao svoj umjetnički medij. Gotovo svaki postojeći predmet može poslužiti kao materijal za izradu djela, a važnost same umjetničke vještine u tradicionalnim oblicima se odbacuje ili nije nužna. Umjetnost se proširila izvan okvira slikarstva i kiparstva, a fokus postaju umjetnosti instalacija, fotografije, videa i umjetnosti performansa. Netradicionalni materijali pružaju više slobode u izražavanju, mogu produbiti određeni koncept i postojati kao sama korist umjetniku. Ideja postaje pokretnica izrade umjetničkog dijela i umjetnost je više nego ikad ovisna o teoriji.

Danas se gotovo nemoguće povezati s umjetnošću bez koncepta ili barem ideje kojom umjetnik želi komunicirati s publikom. Djela s konceptom previše konkuriraju onima toga lišenog. Sve se mijenja neuhvatljivom brzinom, a pažnju publike gotovo je nemoguće pridobiti ako djelo ne prenosi neku poruku ili informaciju. Umjetnost je uvelike postala društveno angažirana, jer većina

umjetnika današnjice nastoji postići neke političke ili društvene promjene te ima određene ciljeve kroz umjetnost koju stvara, poruku i publiku kojoj se obraća. Svako prošlo umjetničko razdoblje traje i po nekoliko stoljeća, a ovo se današnje kreće toliko brzo, neukrotivo i promjenjivo, da sve tvori jedan veoma kaotičan prostor. Što znači biti umjetnik? Gotovo se svaka osoba danas može predstavljati umjetnikom. Živimo u digitalnom razdoblju i mediji svakome omogućuju lak ulazak u prostor nagomilan umjetnosti i kiča. Vlada opća težnja za predstavljanjem nečeg novog i posebnog. Po mom se mišljenju ovo razdoblje naziva očajni pokušaj individualnosti ili život u vakuumu već tisuće puta prerađenih dijela. Iako se ovaj osvrt na umjetnost današnjice čini poprilično negativan, nosi i određenu prednost; umjetnost je postala više od same boje na platnu, otvoreno je više mogućnosti i smjeliji pristup u samoj izradi umjetničkog djela. U svojem radu koristim materijale i alate koji prije nisu bili prihvaćeni kao umjetnosti. Stoga samo mogu biti zadovoljna zbog napretka i uživati u likovnoj raznolikosti koja se trenutno prezentira.

Plastic fish / Ana Mendeš / 2019.

FOTOGRAFIJA

Fotografija se dugo borila za počasno mjesto u umjetnosti, a njezina pojava je izmijenila čitav smisao umjetnosti. Kamera može istaknuti određene aspekte originala pristupačne samo kadru, kojim se proizvoljno bira određeni vidni kut. Također ima mogućnosti uvećanja ili usporene snimke, koje nipošto nisu pristupačne prirodnoj optici. Sve to se može pripisati kameri i zato je njen produkt dugo bio spriječen da uđe u carstvo umjetnosti.¹ Kamera ima mogućnost preslikavanja stvarnog svijeta, pretvarajući prizor u predmet neusporedivom brzinom. Najranije fotografije gotovo su jednake platnima koje su slikari prikazivali u razdolju realizma, zato je kamera vrlo brzo zamijenila kist u prikazivanju realističnog prikaza.² Fotografija se smatra najrealističnijom, a time i najjednostavnijom od grana umjetnosti koji oponašaju realnost.³ U počecima korištenja kamere kao novog izuma, služila je uglavnom kao dokaz potvrđivanja doživljenog. Također vjerujem da je fotografiranje jedan određeni period vodila sama fascinacija nečega novog, a dodavanje kreativnosti i koncepta tek se s vremenom počinje sve više razvijati. Fotografija je odabrani prikaz uhvaćen u vremenu, a tehnika i cilj njezine izrade čine ju umjetnosti. Umjetnička su djela namijenjena da ih ljudi gledaju i dive im se zbog njihove unutrašnje vrijednosti.³ Tako i fotografija može biti snažno sredstvo u prenošenju koncepta, može imati jak utjecaj na promatrača, a njen realistični prikaz sve to dodatno produbljuje. Osim što prenosi informaciju, fotografija može biti ironična, duhovita, uznemirujuća, dramatična, može aktivirati nečiju imaginaciju ili emocije poput ljubavi, nostalgije i straha te time probuditi reakciju gledatelja. Pojavom konceptualne umjetnosti razvijalo se i jedno od glavnih novih obilježja fotografije, a to jest činjenica da ju umjetnici pomno odabiru i pripremaju tako da bi naglasili svoje poruke. Zbog postojanja kadra, prikazana stvarnost korištenjem kamere ponekad skriva više nego što otkriva. Kao na primjeru fotografije *Rrose Sélavy* (1923) umjetnika Man Raya (1890 - 1976), gdje portretirani prikaz alter ega Marcela Duchampa skriva stvarnost onoga što se prikazuje, počevši od okruženja u kojoj ruke na fotografiji uopće nisu njegove. Snaga fotografije naglašava ne ono što vidimo već ono što želimo vidjeti. Fotografija gledatelju daje puno više prostora za imaginaciju nego što mu to nudi film. Kao što je izjava Diane Arbus glasila “*fotografija je tajna o tajni, što vam više govori to manje znate*”. Za razliku od filma koji gledatelju nameće neprestani pokret i zvuk, fotografija stoji sama, nepromjenjiva, dok promatrač ima mogućnost analiziranja bez vremenskog ograničenja, ima dovoljno vremena za prihvaćanje ili formiranje kritike prema određenom sadržaju. Može se reći

¹ Benjamin, W. (1968) *Umjetničko djelo u doba tehničke reprodukcije*, prijevod s njemačkoga Snješka Knežević, Zagreb

² Janson, H. W., Janson, A. (2008) *Povijest umjetnosti*, Varaždin: Stanek d.o.o.

³ Sontag, S. (2007) *O fotografiji*, Osijek: Naklada Eos

Rrose Sélavy / Man Ray / 1923.

da je u počecima fotografija imala aspekt suvenira, gdje gledatelj pogledom na taj tanki predmet doživljava povratak u određeni doživljeni trenutak iz prošlosti. No, danas je fotografijama omogućeno mjesto u galeriji, a njihov se sadržaj dijeli s gledateljima dok prenose informacije i poruke. Kao autoricu do tada neuobičajenog sadržaja vrijedi istaknuti Diane Arbus (1923 - 1971), poznatu kao “fotografkinju nakaza”, koja je svojom serijom fotografija prikazala ljude koji nisu lako prihvaćeni u društvu, bijedne i odbojne ljude, čije se fotografiranje na neki način činilo tabuom. Važno je što Diane svojim fotografijama ne želi izazvati nikakvo suosjećanje, već poziva na normaliziranje postojanja ljudskih različitosti. Od suvremenih umjetnica fotografije, Cindy Sherman (1954) bavi se bliskom tematikom i medijem mojeg rada, u kojem uključuje pretvaranje sebe u izmišljene likove, koji prelaze granice roda i kulture.⁴ Svojim fotografijama kroz humor i pretjerivanje sugerira na razne probleme uloga žene u modernom svijetu. Oblikovanjem svojih likova šalje izričitu poruku pitanja spola i identiteta u društvu opsjednutom medijima. “Ismijava” medije koji u očajnom pokušaju pokušavaju sakriti bilo kakvu vidljivost ženske nesavršenosti ili ružnoće, toliko da taj čin nalikuje na neku vrstu fobije.⁵ Slažem se s tvrdnjom u kojoj je Cindy izjavila da je slikarstvo u neku ruku ograničeno sredstvo dok fotografija može biti mediji koji uspješno i u potpunosti ispunjava osobni narativ. Zato fotografija zaslužuje punopravno mjesto među ostalim granama umjetnosti.⁴

Zodiac / Ana Mendeš / 2020.

Untitled (Self-Portrait with Sun Tan) / Cindy Sherman / 2003.

Untitled / Diane Arbus / 1923. - 1971.

⁴ http://www.owlapps.net/owlapps_apps/articles?id=2332995&lang=en

⁵ <https://www.nytimes.com/interactive/2018/10/05/magazine/instagram-cindy-sherman-ugly-beauty.html>

FILM, METAFORE I SIMBOLI

Film zbog svojih niza mogućnosti optičkih ogleda i moći montaže omogućuju autoru prikazati scene što bliže zamišljenom, upravo zbog beskonačne mogućnosti ponavljanja, uređivanja ili rezanja određenih scena. Iako se kamera čini kao olakšano sredstvo stvaranja umjetnosti, za produkt ravan ostalim umjetničkim djelatnostima, potrebno je imati znanje o montaži, a još više o kreiranju konceptu sadržaja. Film sadrži niz događanja u kojem je razmišljanje o svakoj prikazanoj sekundi neophodno, dok slika ili skulptura imaju jednu nepromjenjivu scenu, zaustavljenu u prostoru. Film oživljava likove, oživljava prirodu, a umjetniku omogućuje izradu pomične slike koja za razliku od fotografije može prenijeti puno vjerodostojniji i detaljniji željeni prikaz.

Sve što apsorbiramo iz vanjskog svijeta zapečaćeno je negdje u nama, uključujući nadahnuće i zapamćene linije. Što više vizualno primjećujemo, to je veća raznolikost mašte u ostvarenju umjetničkog čina. Vjerujem da velik utjecaj na moj rad imaju sve one duge introvertne kućne aktivnosti, a neke od njih su gledanje filmova, animacije, istraživanje blogova na internetu i čitanje. Naglašavam film kao bitan segment jer tamo pronalazim inspiraciju i

analiziram detalje vrijedne pažnje. Pronalazim posebnost u Art-house filmovima jer uvijek stoje neovisno i smatram ih ozbiljnom umjetničkim djelom, što je suprotnost onima na popularnom masovnom tržištu. Zbog vlastitih umjetničkih sklonosti, u filmovima više cijenim maštu nego sam uzbudljiv zaplet. Posebno bih izdvojila japanske redatelje i animatore kroz čija djela pronalazim veliku bliskosti sa svojim radom. Animacija je brza, puna detalja, obogaćena raznovrsnim i izvrsno dizajniranim likovima, koliko vizualno, toliko i psihološki. Dok filmovi u svojim dugim scenama pružaju puno vremena za promatranje i uživanje, te upijanje svakog trenutka. Prepuni su motiva i detalja, isto kao metafora i simbolike. Predmeti, svjetlo i boje izgledaju formalno i tematski simbolično, kao da je svaki trenutak promišljen i postojeć nimalo slučajno. Kao primjer spomenula bih filmskog redatelja Takeshi Kitana (1947) koji u svom filmu *Dolls* (2002) oživljava glavne likove kao u *Bunraku*, tradicionalnom japanskom kazalištu lutaka u okruženju "normalnog" svijeta. Postoji snažan vizualni naglasak na promjeni godišnjih doba paralelan s promjenama u ljubavnim vezama, a veza je metaforički prikazana tako da glavni likovi veći dio

The Seventh Seal / Ingmar Bergman / 1957.

Kitsune Wedding, Dreams / Akira Kurosawa / 1990.

Dolls / Takeshi Kitano / 2002.

filma provode fizički povezani crvenom vrpcom. Akira Kurosawa (1910 - 1998) serijom *Dreams* (1990) koja se temelji na njegovim vlastitim snovima također pridonosi izvanredno dostignuće ne samo kinematografiji već i u umjetnosti. Svaki od snova prikazan je kao da gledamo stvarni san zabilježen u filmu. Zanimljivo je što je Kurosawa prije nego što je postao redatelj napustio svoju prvotnu želju za slikarskom karijerom¹, ali u oblikovanju filma i dalje je veoma vidljiva njegova slikarska tendencija, što je dokaz da se umjetnika prepoznaje u bilo čemu što radi. Svaki kadar ostavlja dojam poput gledanja u sliku, kao da je svaka scena izvedena kistom na platnu. Izvori filma su spoj snova, sjećanja, folklor i mašte, ali sve prolazi kroz njegovu vrlo osobnu viziju svijeta. On nam kroz film dopušta da mu se pridružimo na njegovom osobnom putovanju. Osim izvanrednih japanskih redatelja, u Europi je Ingmar Bergman(1918 - 2007) dokazao da film može biti umjetnost i nešto više od zabave. U filmu *The Seventh Seal* (1957) sama smrt je fizički lik u filmu, te ima ulogu s kojim glavni lik mora igrati šah. Igra je doslovna igra sa smrću i stoji kao metafora svjesnosti o kraju života. Cijeli film

je crno-bijeli, isto kao i sama šahovska ploča, dok crna simbolizira smrt, nasuprot je bijela koja simbolizira život. Kuga, patnja i beznade predstavljaju većinu ljudi koji su u kontrastu s grupom glumaca koji su svijetla strana filma. Glumci su predstavnici umjetnosti i kreativnosti što je izvor nade i snage života, koju većina ljudi ne može razumjeti.²

¹ <https://www.criterion.com/current/posts/4299-akira-kurosawa-s-dreams-quiet-devastation>

² <https://auralcrave.com/en/2018/04/29/ingmar-bergmans-the-seventh-seal-faith-salvation-and-the-true-meaning-of-life/>

Osim što su inspirativni, u navedenim i srodnim filmovima primjećujem veliku pažnju posvećenu kostimografiji koja je najčešće teatralno oblikovana, a boje su nerijetko simbolički odabrane. Zbog silne pažnje posvećene pojedinim elementima u kostimografiji i scenografija kompletan vizualni dojam postaje vrlo efektan i prepoznatljiv. Film može biti snažno inspirativno, a i edukacijsko sredstvo. Smatram da nas umjetnici svojim djelima na ovako detaljno oblikovan način intenzivno uvlače u svoj vlastiti svijet i tempo, a simbolika i metafore su vrlo učinkovito sredstvo prenošenja značenja koja gledatelju izazivaju dublje razmišljanje i osjećaje.

KAZALIŠTE, MASKIRANJE I RITUALI

Kostim je određena odjeća odabrana za prerusavanje koje omogućava promjenu ili skrivanje nečijeg identiteta. Upotreba kostima je široka i raznolika, koristi se od drevnih rituala do scenske i likovne umjetnosti današnjice. Kazalište je postojalo još u antičkoj Grčkoj i Rimu, doba kada su kostimi bili glavni akcent predstave te pokazatelj bogatstva i moći. U renesansi su vjerovali da raskošni kostimi privlače publiku, zato je izrada kostima izazivala velik entuzijazam. Tek u baroku su u kostime počeli dodavati rekvizite zbog simbolike i spoznaje o različitosti u odijevanju prošlih razdoblja prikazanih u predstavi. Profesija kostimografa dobiva ozbiljniju ulogu tek u 18. stoljeću gdje zahtijeva znanje o povijesnim stilovima, geografsko-tradicionalnim raznolikostima, kreativnost i umjetničku tendenciju. Dobar kostim produbljuje radnju jer iluzijom smješta gledatelja na određeno mjesto i razdoblje koncepta predstave, a glumcima olakšava ubacivanje u uloge. Kostimografiji se početkom 20. stoljeća pridodaje sve više pažnje, a kostim postaje poput znaka kojeg zbog dubljeg značenja treba znati tumačiti. Kazalište postaje središte svih grana umjetnosti gdje je glumac samo jedan od elemenata kompletnog dijela. Također raste važnost estetskog dojma, simbolike kostima, te povezanosti i ravnoteža ujedinenja svih segmenata umjetnosti. Važnost maske je u tome što odvajaju glumca od lika kojeg se karakterizira, maskom

Maske za Noh

Pekinška opera

je njegov prikaz vjerodostojniji i upotpunjen.¹ Naime, svaki performativni čin koristi neki segment moći maske, relevantan za njihov scenski oblik. Jedan od primjera scenske umjetnosti je japanski Noh u kojem glumci nose maske s kojima imaju duboku duhovnu vezu, koriste masku da bi izgubili karakter današnjeg glumca i stvorili atmosferu prošlosti. Predstavu izvode poput duha koji reinkarnira prošlost u današnje vrijeme. Maske su ručno izrezbarene tako da svaka prikazuje različitu emociju, potrebnu za određenu predstavu. Vjeruju da je običan izraz lica prikazuje emocije previše površno, dok maska publici otvara mogućnost upotrebe mašte kroz

koju bi dublje zaronili u osjećaj i karakter lika.² Pekinška opera, kineski je scenski oblik i jedan od primjera u kojem je kostimografija nosi ključni element predstave zbog toga što pozornica lišena scenografije. Izvođači su jedine žarišne točke predstave i zato je pažnja usmjerena na kićene kostime, izražajnu šminku te simboliku boja i rekvizita. Kostimi sadrže univerzalne karakteristike svakog lika drame, a osim toga pojačavaju umjetnički vizualni efekt i ljepotu u kojoj publika uživa. Izradi kostima je posvećeno toliko pažnje da pojedini zasluže titulu muzejskog blaga i samostalnog umjetničkog djela.³ Ruta Knežević (1947 - 2006) je svojom tezom jasno objasnila što znači biti umjetnik na netipičnom umjetničko polju, "*Kostimi na pozornici su slika. Ja sam slikar i uvijek radim sliku, bilo to na platnu ili na pozornici.*"⁴

Drag je jedan od danas najpopularnijih oblika scenske suvremene umjetničke forme. Vuče korijene iz kazališta doba antičkih grčkih tragedija gdje ženama nije bilo dopušteno nastupati na pozornici, tako da su muškarci prurušeni u žene igrali ženske uloge.⁵ To je oblik umjetnosti performansa koji osim izvedbe zahtijeva vještine poput transformiranja vizualnog izgleda do stvaranja potpuno novog univerzalnog karaktera. Kombinira modne vještine preobrazbe tijela da bi se stvorila iluzija suprotnog spola. Iako je u jedan od ciljeva *Drag-a* prisutnost zabavi, također zaslužuje priznanje kao primjer izražajne i osnažujuće umjetničke forme zbog toga što često raspravlja o jakim političkim temama i pitanjima u društvu. *Drag* se transformirao iz uobičajene kazališne prakse u ozbiljan politički stav, jer je samo suštinsko značenje *Drag-a* transformacija u potpuno novu osobu, oslobođenu koncepta spola i seksualnosti. *Drag* kraljice svojom umjetnosti uz korištenjem šminke, frizure i mode očituju rodnu fluidnost i oslobodanje te pozivaju na ravnopravnost.

¹ Petranović, M. (2015.) *Od kostima do kostimografije*, Zagreb: Ulupuh

² <https://www.theatlantic.com/video/index/577531/noh-japanese/>

³ http://www.chinatoday.com.cn/ctenglish/2018/ich/202003/t20200310_800196460.html

⁴ Knežević, R. (2009) *Kostimi*, Zagreb: Ulupuh

⁵ <https://www.masterclass.com/articles/a-primer-on-drag-queens-in-popular-culture#what-is-the-history-of-drag>

Osim za scenu, kostimi su još iz davnine poznati zbog svoje uporabe u magijskim obredima i ritualima. Od tada je poznato prvo preodijevanje za svrhu izvedbe; odvajanje svakodnevne odjeće od odjeće s namjenom ili onom čiji nositelj prenosi određenu poruku. Postoje razni rituali i običaji diljem svijeta godinama prisutni. Neki od onih koji su me zaintrigirali konceptom, a i vizualno su japanski rituali *Raiho-Shin*. Odvijaju se tako da lokalni stanovnici odjeveni u uznemirujuće kostime i maske predstavljaju božanstva iz vanjskog svijeta. Posjećuju kuće gdje svojim razigranim pokretima i radnjama opominju na lijenost, uče djecu lijepom ponašanju i tjeraju lošu sreću.

Zvončari

Raiho-Shin

Oni za svoje maske koriste materijale lako pronađene u okruženju i prirodi, također one koji se mogu reciklirati, čime dokazuju kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.⁶ Slični običaji postoje i u mnogim dijelovima Hrvatske, gdje u razdoblju karnevala Zvončari svojim zastrašujućim zoomornim maskama pretjeranih dimenzija i glasnom zvonjavom vrše ritual kojim tjeraju zle duhove zime, štite stoku i potiču plodnost u novoj godini. U izradi maske za ritual potrebno je puno znanja o samom običaju, vremena i vještine u kreaciji. Svaki je zvončar tvorac svoje vlastite originalne ručno izrađene maske od ukrasa i životinjske kože koje teže od osam do dvanaest kilograma.⁷ Kroz običaje i rituale, osim vizualno atraktivnog sadržaja i poticanja kreativnosti, ljudi razvijaju osjećaj pripadnosti svojoj zajednici i jačaju međusobne veze. Kao što sam ranije spomenula, razdoblje karnevala je prvotno utjecalo na moje zanimanje za maskiranjem i kostimima. Izbor maske je najčešće čin danima proveden u planiranju, osmišljavanju i izradi, gdje su kreativnost i likovni rad u tom trenutku imali glavnu ulogu za mene. Osim toga, maškare su običaj kojim je opravdana igra s vlastitim identitetom i služi u odmicanju od svakodnevne rutine, potrebe za objašnjavanjem i opravdavanjem vlastitog izgleda i ponašanja. Također se otvara mogućnost isticanja onog što se s odabirom maske želi poručiti.

⁶ <https://ich.unesco.org/en/RL/raiho-shin-ritual-visits-of-deities-in-masks-and-costumes-01271>

⁷ <https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kultura-i-bastina/unesco-nematerijalna-dobra-godisnji-pokladni-ophod-zvoncara-s-podrucja-kastavstine>

Scenska umjetnost sadrži aspekte koji se odražavaju u duhu kulturno povijesnih činjenica, ali bez obzira na podrijetlo, kazalište je oduvijek bilo odraz društvene stvarnosti. Čak i poslovne uniforme imaju namjenu potiskivanja i odsustva osobnog identiteta koja ljude prisiljava na svakodnevno igranje uloga. Odijevanjem uniforme ulaze u uloge i prestaju biti ista osoba kao takva u civilnoj odjeći, uniforma postaje njihov kostim i moraju se ponašati “u skladu s tim”. Zbog takve psihološke spoznaje, maske i kostimi se u većoj mjeri javljaju u raznim običajima i ritualima, a ponekad služe i u neprimjerenim radnjama, upravo zbog svoje ultimativne funkcije skrivanja te privida s kojim vjeruju da u određenim radnjama ne predstavljaju sebe. Skrivanjem svog karaktera i odjeće koju osoba obično nosi u svakodnevnom životu značilo bi preuzimanje uloge onoga što korištena maska predstavlja. Nošenjem maske prekrivaju sve karakteristike koje ih čine prepoznatljivim pojedincem, te tako postaju lišeni svog identiteta. Maska osigurava anonimnost koja ih ponekad i nesvjesnim silama pretvara u uloge. Stoga se može reći da je prisutna osjećajno manja odgovornost u održavanju ili gubitku kontrole u ponašanju nositelja maske, koja u toj situaciji “ne predstavlja njega nego određeni maskirani lik”.⁸ Iako je funkcija maske prikrivanje, činjenica je da još uvijek postoji njezin izbor i svrha za koju se koristi, što ponovo svojevrsno odaje osobnost osobe koja se iza nje krije. Maskirana osoba u isto vrijeme otkriva efekte pokazivanja i sakrivanja različitih dijelova svoje ličnosti, kako bi Oscar Wilde rekao, “*Give a man a mask and he'll show you his true face*”. Osim za oblikovanje nove ličnosti, maska može služiti za naglašavanje vlastite osobnosti, izražavanje određenih emocija, misli, poruka ili ponašanja.

MODNI DIZAJN

Odjeća ima više namjena, osim one osnovne pokrivala za tijelo, može prenositi različite poruke ili jednostavno otkrivati ukus pojedinaca. Modni dizajn uzdiže odjeću na razinu umjetničke forme, gdje se odjeća ne izrađuje samo kao funkcionalno sredstvo prikrivala već se sve češće koristi i za umjetničku svrhu gdje služi kao izložbeni element prikazan kroz revije ili fotografije. Kada govorim o odjeći kao umjetničkom sredstvu, mislim na odjeću visoke mode čiji prvenstveni cilj izrade nije prodaja, već predstavljanje javnosti. Dizajnerske kolekcije su stvorene za izražavanje, jedinstvenost, unapređivanje, razumijevanje i komunikaciju. Poput slikara ili kipara, dizajner također crpi inspiraciju u svemu oko sebe, u bojama, oblicima, arhitekturi, instalacijama, vizualnim umjetnostima itd. Kreativnost ima brojne utjecaje i likovni rad potječe iz intelektualnog procesa.

Zodiac / Ana Mendeš / 2020.

⁸ Zimbardo, P. (2007) *The Lucifer Effect*, Penguin Random House LLC., Rider

Lee Alexander McQueen (1969 - 2010) izbacuje modu iz komercijalnih okvira i uzdiže ju na razinu umjetnosti u suvremenom društvu. Njegovi modeli služili su mu poput praznog platna koje je svojim kreacijama načinio umjetničkim djelima u pokretu.¹ Za njega moda nije nužno bila sredstvo za samoizražavanje, teme njegovih djela su bile društvene, političke i osobne poruke. Naime, bez obzira na temu, u njegovim se djelima može osjetiti izrazito snažan duh i energija. Kao primjer takvog rada spomenula bi njegovu kontroverznu kolekciju *Highland Rape* (1995) u kojoj se osvrnuo na silovanje žena gdje je uspio ujediniti uznemirujuć prizor i ekstremnu ljepotu. Preneseno značenje njegove kolekcije bio je incident napada Škotske od strane Engleske, gdje ujedno izražava averziju prema ratu, koliko i prema činu silovanja. Izradio je odjeću u kojoj izvire moć žene. U svim svojim djelima na intenzivan i pomalo agresivan način otkriva najmračnije dijelove sebe, gdje prepoznajemo teme poput vraćanja, silovanja i smrtne kazne čiju nam poruku približava kroz metafore i ljepotu svojih kreacija.² Osim McQueen-a, jedan od najvećih dizajnera našeg doba izdvojila bi Thierry Mugler-a (1948) koji se predstavlja kroz dizajn odjeće, kazališne kostime, videozapise, fotografije i skice. Njegov rad poveznica je odnosa mode, ljudi i prirode; metamorfoza oblika i materijala. Izrađuje kostime imaginarnih hibridnih bića koja predstavljaju čovjeka, prirodu i životinje kao homogenu komponentu. Ovakav rad sadrži koncept i odjeća kao takva nije izrađena u svrhu prodaje ili za svakodnevnu upotrebu već kao jedinstveno umjetničko djelo. Također dokazuje kako umjetnost ne treba nužno biti u okvirima slikarstva ili kiparstva i da neuobičajeni mediji omogućuje intenzivniju obradu teme kroz koju se približava gledatelju na drugačiji način.

Highland Rape / Lee Alexander McQueen / 1995

Haute Couture Fall/Winter / Thierry Mugler / 1997

¹ Knox K. (2010) *Alexander McQueen: Genius of a Generation*, London: A&C Black Visual Arts

² <https://www.thenational.scot/news/18221597.alexander-mcqueen-scotland-everything-designer/>

BIJELA MAČKA DONOSI NESREĆU

Summer 2021

Wolf in sheep's clothing

Naslov je obrnuta verzija svima poznate izjave da crne mačke donose nesreću. Osim što aludira na apsurd ljudskih vjerovanja, u mom radu odgovara na važno pitanje, što se zapravo krije iza maske. Taj apsurd vlada u činjenici da je maska kao i njezino značenje upitno, ona ponekad može otkrivati, što se obično ne očekuje od maske čija je prirodnost i prvotna svrha skrivanje. Od rane faze bila sam zainteresirana za isprobavanje šminke na licu i prurušavanje. Eksperimentirala sam s raznim vrstama likova, ali tek kasnije me stečeno znanje naveo da ih upotrijebim kao ozbiljan motiv svog likovnog izražavanja. Iskoristila sam aktivnost koju uživam raditi privatno kao koristan alatu za svoja djela, iako možda u odvojenim aktivnostima kao takvim nisam profesionalac. Nepridržavanje pravila pružilo mi je više slobode i mogućnosti. Moj rad uključivao je izradu kostima, pretjeranu šminku, eksperiment s transformativnom snagom odjeće i dizajniranjem. Ono što volim raditi provukla sam kroz vještine koje znam raditi i tako usavršila ovaj projekt. Glavni mediji diplomskog rada su fotografije koje prikazuju mene samu kao modela u raznim kostimima i pozama. Ideja i skica su početna faza izrade ovog projekta, gdje kasnije pronalazim materijale i rekvizite iz prirode i okruženja. Kostime sam izradila od materijala pronađenih u podrumu, na dvorištu i na mjestima koje sam posjetila proteklih mjeseci. Prvi sam put kupila luk u dućanu, kojeg je mama nakon fotografiranja pojela za ručak. Za neke kostime ponestalo mi je materijala pa sam iskoristila plahte na kojima spavam. Neka djela sadržavaju nadrealističke elemente, koji uključuju manipuliranje dijelom digitalne montaže radi boljeg učinka. Svaka fotografija predstavlja drugačiji izmišljeni lik, a svaki od tih likova ima svojevrsnu metaforu povezanu s problemima i suvremenim svijetom. Naziv djela i fotografija zajedno tvore cjelinu koja sugerira koncept često skriven iza metafore. Završni rezultat rada tvori knjiga fotografija u kojoj se pojavljuju igre riječi koje bi gledaoca trebale dovesti do zaključka mogućeg značenja i poruke.

Mask won't save you

Onion tears

U slučaju mojih fotografija, maska u tom pogledu ima ulogu otkrivanja problema. Osim za oblikovanje nove ličnosti, maska također može služiti za naglašavanje izražavanja određenih emocija, misli ili poruka. Koristim masku u svojem radu jer me jednim dijelom čini lišenom mog identiteta, upravo zbog toga što ne predstavljam direktno samo svoje osobne probleme, već vjerujem da ti problemi terete cijelu ljudsku porodicu. Rad *Summer 2021* kroz koji na ironičan način pozivam na smanjivanje konzumacije plastike. U protivnom će tako izgledati naše sljedeće ljetovanje, u kojem zbog nataložene plastike nećemo moći “slobodno plivati”. Čestice plastike napadaju tijela ljudi i životinja, a budući da razgradnja traje od dvadeset do petsto godina, plastika svijet čini jednim velikim odlagalištem otpada. Osim što je tema zagađenja aktualna, moju želju za izradom takvog kostima potaklo je čišćenje svoje omiljene plaže koju sam prošlog ljeta zatekla nagomilanu plastikom. Tog istog ljeta, odlazak na cjelodnevni obilazak polu-pustog otoka također je rezultiralo idejom za rad *Wolf in sheep's clothing*. Osim divlje prirode i pustoši, nailazila sam na koštane ostatke već dekompoziranih životinja. Kostur svojom složenom konstrukcijom sam po sebi ima dopadljiv i detaljan estetski dojam,

Dolly

You are so sweet that I'm melting

Get out of my house

zbog kojeg je uzimanje takvog predmeta iz prirode bilo nedvojbljivo. Vjerujem da većina umjetnika ponekad sakuplja odbačene predmete koji se u nekom trenutku neočekivano pojave ispred njih, u nadi da će ih iskoristiti za budući likovni rad. Posjedovanje kostiju za formu kostima igra odličnu ulogu za temu rada kroz koji na svoj način doslovno prenosim izraz “vuk u ovčjoj koži”. Pouka tog izraza znači biti svjestan ljudi oko sebe, gdje je ponekad teško povjerovati u postojanje ljudi zlih ciljeva pod maskom određenog plemenitog karaktera. Osim pouke javlja se nepoznat osjećaj življenja u okruženju zagonetnih ljudskih umova, isprepletenim dobrom i zlom. *Mask won't save you* jedan je od radova čija je tema trenutno najrašireniji svjetski problem. Osim što se odnosi na apsurd u pokušajima zaustavljanja širenja *Korona* virusa, ukazuje na ljudsku istinu u kojoj vlada činjenica da nas ništa ne može spasiti od jedne i sigurne smrti. Fotografija naziva *Onion tears* nosi tematiku u kojoj ljudsku tugu kao emociju treba normalizirati, također prihvatiti plakanje kao aktivnost koja ima svoje zdravstvene koristi. *Dolly* progovara o kontroli u bilo kojem smislu, počevši od one kontrole pod koju nespješno upadamo već od vrtića i škola. Također o kontroli gdje pojedinac vrši pritisak nad drugom osobom kojoj na taj način oduzima slobodu odabira. Najbitniji segment je pokušaj kontrole nad ženama koje i danas nemaju ravnopravnu ulogu u društvu te iskrivljeni standard ljepote u kojem kao da vlada opća fobija od ženske ružnoće. Fotografija *You are so sweet that I'm melting* sarkastičan je iskaz u kojem stavljam kritiku modernu otvorenost u iskazivanju ljudske zloće i egoizma. Dok se s druge strane u radu *Get out of my house* otkriva činjenica o nemogućnosti istinskog upoznavanja ili shvaćanja druge osobe. Kuća u tom smislu zamjenjuje mjesto glave, čija simbolika nosi nešto osobno, vlastito i privatno. *Can I have a light* fotografija je koja sadrži lik nalik noćnom leptiru koji uvijek leti za svjetlom. U ovom slučaju svjetlo je čovjekova težnja za buđenjem svijesti. Posljednji rad *Fallen star* aludira na zvijezde u smislu poznatih osoba. Gdje se vjerujem pronade svatko tko živi u koži umjetnika nad kojim se vrši očekivanje po pitanju javnog uspjeha.

Fotografije sadrže elemente i simbole koji prenose pažnju i na one poruke koje tada poprimaju novo značenje, metaforu. Sugeriraju višeslojna značenja od kojih je promatrač sklon zapažanju nečega osobno najbližeg, nečega s čim se lako može poistovjetiti. Naziv i sama fotografija čine cjelokupan rad i jedno produbljuje i upotpunjuje drugo. Moj likovni izričaj se temelji na interakciji sa stvarima koje vidim, koje me zaintrigiraju ili preispituju, s ciljem da se ljudi mogu poistovjetiti. Osim kolektivnih problema o kojima se češće raspravlja i razgovara, bavim se i onim osobne i samosvjesne prirode jer smatram da umjetnici prirodno izrađuju vanjski produkt njihovog unutarnjeg svijeta koji proizlazi iz toga kako oni doživljavaju okolinu. Koristim metafore kako bi potaknula gledatelje da pokrenu svoje mentalnu aktivnost, jer one očekuju razrješenje gdje djela ne služe isključivo za divljenje. Gledatelj bi trebao donijeti zaključak s kojim će se sam osloboditi simbolike i slika će na taj način pomiriti njegovo iščekivanje objašnjenja. U radove uvijek nastojim ubaciti dozu tajanstvenog, gdje je ponekad teško objasniti riječima to što zapravo opisuju, smatram da rad sam sugerira gledatelju

Can I have a light

Fallen star

nešto što svatko duboko u sebi već zna. Ovaj rad, kao i moji prijašnji radovi nisu napravljeni u svrhu ljepote, što često može izazvati nelagodu kod promatrača. Smatrali bi da je umjetnost lišena ljepote s dodanim elementima lošeg i užasa nastrana, te bi sa smiješkom na licu okrenuli glavu jer mi ne žele priopćiti da takav rad ne smatraju umjetnosti. Većina ljudi žudi za likovnim djelima koje je lako okategorizirati ili razumjeti, a to je uglavnom umjetnost hiperrealizma koji prikazuje scene, oblike i lica koje su svima lako prepoznatljive. Umjetnost je suštinski pokušaj umjetnika i promatrača u međusobnoj komunikaciji u kojoj dijele kreativni proces shvaćanja i iznenadnog prepoznavanje nečega što u tom slučaju imamo mogućnost vidjeti u umu druge osobe. Ljepota je samo jedan alat u umjetničkoj aktivnosti koji može, a i ne mora biti iskorišten. Možemo naučiti kako to iskoristiti i koristiti u svojoj umjetnosti, ali nije nužan segment koji odlučuje o tome što se svrstava u umjetnost. Likovno djelo možemo povezati s emocionalnim značajem ili intelektualnom simbolikom što ga čini drukčijim od radova klasične umjetnosti gdje su vladali drukčiji standardi u kojima su ljepota i vještina bile glavne karakteristike likovnog dijela. Osim što u svojim fotografijama pokušavam skrenuti pažnju na određene probleme, one označuju važnu etapu u razvoju mog osobnog razmišljanja i pomirenja sa životom onakvim kakav je. Bez obzira na značenja fotografija koje imaju svoju tragičnu stranu, u svaku nastojim unijeti određenu dozu humora, što je vidljivo i u stripovima te ranijim radovima mog likovnog izražavanja. Humor ima veliku ulogu mog coping mechanism-a koji ima moć u upravljanju teških emocija i smatram da može biti jedan od glavnih sredstva koji ljudi mogu koristiti za suočavanje sa životnim poteškoćama. Prepoznavanje potencijalnog humora u frustrirajućoj situaciji i humoristične interpretacije života kroz umjetnost na mene utječu oslobađajuće, jer tada gledam na svijet u drugačijem svjetlu. Kao što poznata izjava Frank Howard Clark-a glasi "I think the next best thing to solving a problem is finding some humor in it." Iako su mnoge teme mojih radova na neki način društveno angažirane i pozivaju ljude na određenu promjenu, koristim ih bez očekivanja. Izrada likovnih djela na mene djeluje i na onaj terapijski način. Jer vjerujem u mišljenje da postoji vrlo izražajna veza između umjetnosti i zdravlja. Umjetnost se može koristiti na razne načine za zacjeljivanje raznih emocionalnih ozljeda, jer ispoljavanje misli

i zapažanja kroz izradu dijela razvija bolje razumijevanje sebe i događaja u okruženju pojedinca. Većina problema prikazana u mojim fotografijama su dio svih ljudi, koji zajedničkim djelovanjem mogu pozitivno utjecati u vlastitu korist. No, ako se ta promjena ne dogodi, to jest, ako pojedinac ne može promijeniti svijet, kroz stvaranje umjetnosti lakše se nositi s činjenicom nesavršenosti svijeta i na taj način krenuti dalje uz osobnu svjetliju viziju. Osim toga, umjetnost može prenijeti umjetnikovo iskustvo i poruku izvan prostora i vremena. Rad može opstati i stoljeća nakon izrade te na taj način može vršiti svoj dugotrajni utjecaj.

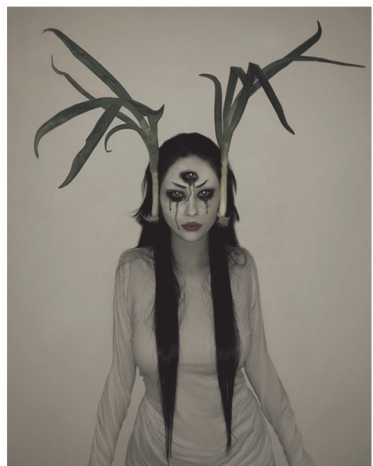

ZAKLJUČAK

Kao autorica svojih radova kao takvih, smatram da se umjetnik ne bi trebao ograničavati u smislu tehnike ili materijala, te da bi mu prvenstveni cilj trebalo biti umjetničko djelo, bilo ono naslikano kistom na platnu, izrezbareno od drveta ili izrađeno bilo kojom drugom tehnikom. Realnost je da se svijet neprestano mijenja, napredovanje je prirodan slijed i zato mislim da bi trebali iskoristiti nove mogućnosti. Danas je moguće napraviti djelo na više načina nego ikad prije, što je u isto vrijeme prednost i nedostatak. No, umjetnička djela su se uvijek promatrala u kontekstu vremena i okolnosti. Smatram da djelo koje je nastalo kombinirajući više različitih grana umjetnosti u jedan umjetnički oblik može biti samo odraz ambicioznosti i otvorenosti uma pojedinca kao umjetnika. Kroz umjetnost možemo dijeliti iskustvo s publikom, što povezuje ljude, pomaže u promicanju društvenog diskursa, dijaloga i potencijalnih društvenih promjena. Umjetnost može mijenjati društvo, ali bez obzira na pitanje koliko je daleko umjetnik spreman otići da bi izazvao reakciju javnosti svojom angažiranošću, stavljam naglasak na to da umjetnost, osim što može biti utjecajna, može imati i djelotvoran učinak na pojedinca. Riječi ponekad nisu dovoljne da uhvate ljudsku pažnju jer ljudska komunikacija tvori jedan fascinantan kaos. Umjetničko djelo zahtjeva više pažnje i time pruža više vremena za obradu njezinih informacija i poruka. Stoga ponekad govori puno bolje nego što to jezik može. Umjesto da nam umjetnik jednostavno pripovijeda o svojoj osobnoj viziji svijeta, on nam to pokazuje, što bi zapravo mogao biti puno izravniji i intimniji način komunikacije. Kao što bi američki slikar Edward Hopper (1882 - 1967) rekao: "If you could say it in words, there would be no reason to paint." Slika otkriva i vlada tamo gdje je jezik nesposoban opisati svijet u kojem živimo i emocije koje osjećamo.¹ Umjetnost pruža slobodu djelovanja i izražavanja, ističe važne ideje i probleme koji su zanemareni, prešućeni, ili one kojih ljudi nisu ni svjesni te im ne pridodaju dovoljno pažnje. Može promijeniti način na koji razmišljamo, potaknuti nas na promišljanje o stvarima ne samo onakvima kakve jesu, već onakvima kakve bi mogle ili trebale biti. Sama definicija umjetnosti smatra tu djelatnost složenim komunikacijskim procesom između umjetnika, umjetničkog djela i publike i to ju čini snažnim sredstvom koje je neophodno u svijetu u kojem živimo.

¹ <https://aeon.co/essays/when-words-are-not-enough-gestures-or-images-can-say-more>

Literatura

- Knežević, R. (2009) *Kostimi*, Zagreb: Ulupuh
- Petranović, M. (2015.) *Od kostima do kostimografije*, Zagreb: Ulupuh
- Zimbardo, P. (2007) *The Lucifer Effect*, Penguin Random House LLC., Rider
- Judkins, R. (2018) *Umijeće kreativnog razmišljanja*; s engleskoga prevela Marija Perišić, Zagreb: Školska knjiga
- Janson, H. W., Janson, A. (2008) *Povijest umjetnosti*, Varaždin: Stanek d.o.o.
- Sontag, S. (2007) *O fotografiji*, Osijek: Naklada Eos
- Benjamin, W. (1968) *Umjetničko djelo u doba tehničke reprodukcije*; prijevod s njemačkoga Snješka Knežević, Zagreb
- Knox K. (2010) *Alexander McQueen: Genius of a Generation*, London: A&C Black Visual Arts

Izvori s interneta

- http://www.owlapps.net/owlapps_apps/articles?id=2332995&lang=en
- <https://www.nytimes.com/interactive/2018/10/05/magazine/instagram-cindy-sherman-ugly-beauty.html>
- <https://www.criterion.com/current/posts/4299-akira-kurosawa-s-dreams-quiet-devastation>
- <https://auralcrave.com/en/2018/04/29/ingmar-bergmans-the-seventh-seal-faith-salvation-and-the-true-meaning-of-life/>
- <https://www.theatlantic.com/video/index/577531/noh-japanese/>
- http://www.chinatoday.com.cn/ctenglish/2018/ich/202003/t20200310_800196460.html
- <https://www.masterclass.com/articles/a-primer-on-drag-queens-in-popular-culture#what-is-the-history-of-drag>
- <https://ich.unesco.org/en/RL/raiho-shin-ritual-visits-of-deities-in-masks-and-costumes-01271>
- <https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kultura-i-bastina/unesco-nematerijalna-dobra-godisnji-pokladni-ophod-zvoncara-s-podrucja-kastavstine>
- <https://www.thenational.scot/news/18221597.alexander-mcqueen-scotland-everything-designer/>
- <https://aeon.co/essays/when-words-are-not-enough-gestures-or-images-can-say-more>

Izvori slika

- <https://www.anothermag.com/art-photography/8084/meet-rose-selavy-marcel-duchamp-s-female-alter-ego>
- <https://substance.media/freak-show-a-reclamation-e705908c22b2>
- <https://rantbit.wordpress.com/2016/02/11/dolls-2002/>
- <https://www.artsy.net/artwork/cindy-sherman-untitled-self-portrait-with-sun-tan>
- <http://www.cineypsicologia.com/2017/02/>
- (actors) <http://americancinemathequecalendar.com/content/the-seventh-seal-0>
- <https://wallhere.com/sv/wallpaper/1623599>
- <https://www.ludens.media/zvoncari-dugi-niz-godina-uspjesno-njeguju-tradiciju-kastavstine/>
- <https://bokete.jp/boke/74827306>
- http://www.china.org.cn/opinion/2016-04/29/content_38349911.htm
- https://www.tohokukanko.jp/en/attractions/detail_1083.html
- <https://www.dazeddigital.com/fashion/article/37907/1/thierry-mugler-couture-gets-exhibition-montreal-museum-fine-arts>
- <http://outhreadmag.com/fashion-history-alexander-mcqueen/>

